

מיהו רש"ז פלונסקי ומדוע כך סיים את חייו ♦ מדוע נקשרו ידיו הקדושות של רבי מנחם מנדל משקלוב לידיים טמאות של ישמעאלים ♦ מה אירע בשנת תקצ"ה בירושלים שכ"כ היה משמעותי עבור תלמידי הגר"א ♦ מיהו המצביא הרוסי "איוון פשקביץ" שדיכא את המרד בפולין, ומה כל זה קשור לתלמידי הגר"א בירושלים ♦ ומה לשליט אחר, "מוחמד עלי" מלך מצרים, ולפעולות תלמידי הגר"א בירושלים ♦ מדוע הוטל חשאינות מוחלטת על הפעולות ברוסיה ♦ כיצד מעבירים מידע לגביר רבי שמריהו לוריא הפועל מקרוב ומרחוק להביא לחמה של ירושלים ודואג לבניינה ♦ והאם יש קשר בין המתרחש לבין מכתב ששיגר לו מירושלים חותנו רבי הלל ריבלין תלמיד הגר"א ♦ יריעה מתוך מסכת חיהם המופלאה של תלמידי הגר"א ומסע אל מצוקות וקשיים עימם התמודדו, המתלכדים יחדיו ומגלים כיצד ניווטו את ספינת היישוב ובנין ירושלים במסירות, בעוז ובתושיה למול סערת גלי הזמן

מסע בין מצוקות וישועות

א. למול התנכלותה של אדום

את חג הפסח של שנת תקפ"ב, מאתיים שנה לאחר, לא חגג רבי שלמה זלמן פלונסקי בביתו שבארץ הקודש, אותה יצא באחרונה לשליחות חשובה בגולה. גם לא בבית חתנו ובתו שבוורשה, עיר מגוריו בעבר, אליה הגיע לא מכבר, בשל אותה שליחות.

את ימי החג העביר אפוא ב'מצודת ברילובסקי' שבעיר, שם שוהה כבר מזה כחודשיים, מעת בואו אל שערי וורשה, אחר מסע ארוך ומייגע של טלטולי דרכים בים וביבשה.

אם חשבנו כי מצודת ברילובסקי הינה בית מלון וורשאי, או לכל הפחות אכסניה או פונדק אורחים שבצל קורתו נטה ללון לפרק זמן מסוים. אין הדבר כן כלל וכלל. מצודה זו איננה מלון ולא מלוגית כי אם מבצר מסוגר ומאיים המשמש כבית האסורים של השלטון הרוסי העריץ, שבאותם ימים שלט גם על מדינת פולין.

ומה לו לרבי שלמה זלמן יקירא עם בית האסורים, האם פגע באיש, האם פושע מלחמה הוא שנגזר דינו לשבת אחר סורג ובריה במקום מזרה אימה זה, שלא רבים יוצאים ממנו חיים?

חלילה. איש הגון עד מאד היה רבי שלמה זלמן מידוענו. תלמידי הגר"א בירושלים סמכו עליו ידיהם בידעם את יושרו ומעלותיו והטילו עליו שליחות חשובה, לגייס כספים בפולין עבור בנין בית הכנסת החורבה.

מי שלאמיתו של דבר הינו כאן הפושע, זהו לא רש"ז כמובן כי אם השלטון הרוסי שניצב כצר ואויב למול ניצני היישוב המתחילים לצמוח בארץ הקודש.

זרועו הארוכה והמאיימת של השלטון הרוסי, הבולש אחר כל פעילות למען ארץ ישראל, לפתה את צווארו של רש"ז מיד כשדרך בשערי וורשה, עוד טרם הספיק להתחיל במלאכתו.

הוא הובל אל אחד מתאי הכלא שבמצודת ברילובסקי, תוך שהמשטרה הרוסית מחרימה ממנו את כל חפציו, מסמכיו, מכתביו השונים שנשא עמו מירושלים, בהם מכתבו של רבי מנחם מנדל משקלוב הקורא לעזרה ולסיוע בהקמת ביה"כ ופונה בבקשה לגאול את ירושלים מחורבנה.

כיצד חלפו עליו ימי הפסח, כשהוא מוטל בדד על דרגשו בתא האפל, נתון לחסדם ולגחמותיהם של אנשי המשטרה הרוסית הידועה בשנאתה לישראל, קשה אפוא לדמיין ולשער. מה שכן ניתן לשער כי יין ומצות, מן הסתם לא 'נחשדו' הרוסים כי סיפקו עבורו, מה שלא ניתן לומר על 'מרו' שבוודאי סיפקו גם סיפקו, במנה גדושה וכמיטב המוניטין הרוסי...

אך לא רק את חג הפסח, אלא את כל אותם שנתיים ימים של חקירה קשה ומתמשכת שהיתה מנת חלקו, אף זאת לא נוכל לצייר בדמיונו. די לנו הידיעה שנמסרה בשם אחד מן השומרים של מצודת ברילובסקי, כי רש"ז כבר לא ראה יותר את אור השמש...

מעט ממה שעבר עליו, יחד עם לא מעט רקע ממה שהתרחש סביב מאסרו וחקירותיו שהתנהלו ברמת דרג הגבוהה ביותר והגיע לטיפולם של קיסר רוסיה עצמו אלכסנדר הראשון ואחיו הנסיך קונסטנטין שליט פולין, נוכל ללמוד מפרוטוקולי החקירה שיחד עם עוד מסמכים הקשורים במאסרו, נותרו לפליטה בארכיון הצבא הרוסי בסט. פטרבורג.

את תיק החקירה מצא בארכיון לפני כמה עשרים שנה ההיסטוריון היהודי מפולין ש. אשכנזי, את החומר שנכתב במקור בצרפתית (שפת האצולה הקיסרית) תרגם לפולנית באחד ממאמריו, בהמשך הוא תורגם לעברית ע"י היסטוריונים שונים, ואף צילומו של התיק מצוי כיום בא"י, כאשר מכלל החומר ניתן ללמוד יותר מדבר על אחת המצוקות הקשות עימן התמודדו תלמידי הגר"א באה"ק: **העוינות של השלטון הרוסי ליישוב בא"י, שהתנכלותו באה לביטוי בגזרות האוסרות סיוע כספי, דבר שנתון היה תחת מעקבים וביון שהטיל חיתתו על כל הפועלים בדבר.**

ב. למול התנכלותו של ישמעאל

עוד נשוב לרש"ז פלונסקי ולשיטת הביון האמורה שהביאה את המשטרה הרוסית לגלות את דבר השליחות שהטילו בני ירושלים על רש"ז פלונסקי, אך נפנה קודם אל תוכני ירושלים עצמה ואל היכל רוחם של תלמידי הגר"א, מיישביה ובוניה של עיר הקודש, שהעמידו למול עיניהם את משימת הקודש הנשגבה – בנין ירושלים.

בל נטעה. אם חשבנו כי מצוקתם הגדולה של תלמידי הגר"א מסתיימת בהתמודדות עם השלטון הרוסי הרחוק, ואילו כאן בירושלים יכולים הם לשבת על זרי דפנה ולעסוק בנחת ובאין מפריע בבנין העיר כמשאת נפשם, אין הדבר כן כלל ועיקר.

ההתמודדות שהיתה מנת חלקם יום יום, הן עם השלטון התורכי שמושבו בקושטא, הן עם השליטים המקומיים בירושלים והן עם כלל האוכלוסייה הישמעאלית, היתה קשה מנשוא. תיאורים שונים מימי התקופה מלמדים כיצד עונו, נרדפו, הושפלו, נאסרו, ונפגעו בגופם, בממונם ובנפשם מרדיפות חרב ומשלל וביזה.

הנה דוגמה אחת מי רבים. חג הפסח תקפ"ה. הפעם אין זה סיפור על ישיבה במאסר בימי החג בכלא שבפולין הרחוקה, אלא בכלא הישמעאלי, כאן בירושלים הקדושה. ומי שהושם שם כששלוש בידיו, היה לא אחר מאשר רבי מנחם מנדל משקלוב, תלמיד הגר"א.

היה זה כשחלף בירושלים אחד משליטי הארץ הישמעאליים בדרכו למכה, בחנייתו בעיר חשקה נפשו להעשיר את אוצרותיו בעוד מספר לא מבוטל של שקיקי כסף, ונתן פקודה כי מלבד מס הגולגולת הקבוע שמשלמים יהודי העיר, הוא דורש בזאת מידית מס נוסף, סך שמונים אלף גרוש מאת העדה הספרדית ושבעים וחמשה אלף גרוש מבני העדה האשכנזית, הלא המה תלמידי הגר"א.

למותר לציין כי ליהודי העיר הדוויים לא היה מהיכן להתחיל להשיג סכום כה עצום, אולם הלה עמד על שלו וציווה לאסור רבים מבני ירושלים. מספר זאת רא"ל פרומקין בספרו "תולדות חכמי ירושלים" כפי ששמע את הדברים מפי רבי אריה נאמן, מראשי עדת הפרושים:

"ורבים נתפשו במאסר כבד קשורים בשלשלאות ברזל אצל אהל הפאשא מחוץ לעיר... ותהי עת צרה ליעקב, ומרבית התושבים התחבאו, ורבים מהם נלכדו בחרמם, ומחכמי הספרדים נלכד זקן מופלג יותר מבן תשעים אשר היה מעשירי עיר קושטא ויאסרוהו בכבלי ברזל לאיים על העם, ומבני האשכנזים נלכד הגאון החסיד הרמ"מ (-הרב מנחם מנדל משקלוב) ז"ל ובנו הרב הגדול ר' נתן נטע, והובלו מחוץ לעיר, ולילה אחת לן הגאון הנזכר במאסרו ויהי מסוכן בסכנת נפש ממש, כי גבר עליו חולי עצום, ויהי כפתע בינו ובין המות".¹

(84) בו מציין רשימה של צרות שהצר להם רשע עריץ זה והמיסים הרבים שהטיל עליהם, מופיע שאירע בתקפ"ה, (כנ"ל גם מיומנו של הרופא האנגלי, ראה הערה הבאה)

¹ "תולדות חכמי ירושלים" ח"ג עמ' 162. יצוין כי שם נאמר שזה אירע "בערך שנת תקפ"א", אך מרשימה בכת"י של רש"ז צורף (שצילומו בספר "בשליחות ירושלים" עמ'

ספור שהיהודים בדו מלבם. אני הלכתי לעומר אפנדי והתיצבתי גם בפני המושל בשעת הכושר הראשונה ואמרתי להם מה ששמעתי על המעשה והדגשתי בפניהם את הסנסציה שהדבר עלול לעורר באירופה, כי הוא נוגע ליהודים שרק התלהבותם לאמונתם הביאה אותם לירושלים".

ג. רוחם היוקדת של תלמידי הגר"א

משפט זה האחרון של אותו גוי המסיח לפי תומו כי 'רק התלהבותם לאמונתם הביאה אותם לירושלים', מלמד לא מעט על המניעים שהביאו את העולים לעזוב ארץ מגוריהם ולילך בחוסר כל לארץ הקודש שהיתה ציה ושממה ואיומן של סכנות רבות ריחפו מעל ראשי העולים.

אך איננו זקוקים לעדותו של ערל כזה או אחר, ומפיהם ומפי כתבם של תלמידי הגר"א, מפעולותיהם ומעשיהם ומאשר מסרו לבניהם אחריהם, יודעים אנו על תשוקתם העצומה לדרוש את ציון ועל החיבה העזה שיקדה בנפשם לעיר ה' עליה מסרו נפשם.

אכן, ידעו גם ידעו צער ומכאוב, אך השליכו צערם מנגד להצטער בצער השכינה, בידעם כי תקופת ימיהם איננה תקופה רגילה, הוטלה עליהם שליחות מרבם הגדול דווקא לעת כזאת, למרות הסבל והקושי הביטוי על כל פעולה כעוד צעד בתהליך פתחי הגאולה שתלך ותבוא קמעא קמעא ולא חדלו מלהפיח בקרבם את שלהבת חיבת ציון וירושלים.

הדים לכך עולים מהאיגרת המוכרת לנו התלויה כיום במבואה של ביה"כ החורבה, שנכתבה בשלב מתקדם מעט אחר שכבר קיבלו אישור לבנות את ביה"כ:

ותבער אש שלהבת חיבת הקודש אהבת ציון וחיבת ירושלים בקרבנו. ולהתעורר בצער דשכינתא קדישא אמנו המרחמת עלינו אגוני מגנא ואצולי מצלא לנו בגלותינו, ועד מתי לא נרחם שארית פליטתנו, ולא נרחם את ירושלים בהיות לאל ידינו. כי לולא ה' חפץ בנו לא הראנו את כל אלה, להביאנו אל המנוחה ואל הנחלה. סימנא מילתא היא אתחלתא דגאולה.

זהו אפוא המנוע שהבעיר את רוחם הגדולה, עם רוח זו חצו ימים ויבשות משך חדשים ארוכים בדרכי סכנה עת עשו דרכם לארץ ישראל, עם רוח זו לא נשברו בעתות מגיפה ומחלות שפגעו בהם במידה רבה, ולא נסוגו אחור מחרב אויב ומההתנכלויות הרבות הן מצד אדום שהצרו רגליהם מרחוק ישמעאל שהצרו צעדיהם מקרוב, שכן ידעו את גודל השעה וגודל התפקיד.

הנה לנו דברים מפי אחד מחכמי ירושלים ומנקיי הדעת שבה, הגאון רבי ישעיהו חשין זצ"ל, מתלמידיו של מהרי"ל דיסקין ומי שהיה צאצאם של שניים מתלמידי הגר"א העולים ארצה – רבי סעדיה ממאהליב ורבי יצחק מחסלביץ, שכך כותב בספרו "דברי ישעיהו":

החרפה הגדולה אינה מסתיימת בעצם מאסרו של רמ"מ, והיא ממשיכה בכך שידי של ענק התורה זה נקשרו בשרשראות של ברזל אל ידיהם של אסירים ערביים שפלים שהיו כלואים במקום. ציין זאת אחד הזרים ששהה בירושלים, רופא נוצרי, שגם שותף היה לפעולות בעד שחרורו של רמ"מ, וכתגמול הגיע רמ"מ לביתו להודות לו על כך, ביומנו הוא כותב מה ששמע מרמ"מ: "ר' מענדל סיפר לנו, שבשעה שנאסר, נכבל הוא ובנו בשרשרת אחת עם מספר אסירים ערביים, והוא היה נאלץ לשחד את אנשי הצבא שיכבלו אותו ואת בנו בשרשרת לחוד".²

אגב, הוא מוסיף: "ר' מענדל שאל לעצתי [בעניני רפואה] אבל סירב לקבל רפואה, באמר: שבת היום".

ואמנם שבת היה, ושביעי של פסח היה, וכפי שכותב רא"ל פרומקין (בתוח"י שם) בשם רבי אריה נאמן: "יום ההוא יום שביעי של פסח, קבע הגאון הנז' ליום משתה ושמחה גם על הנס הזה".

אין זו הפעם היחידה בה נאסר רבי מנחם מנדל, תיאור נוסף מאנגלי אחר, כומר בשם לואיס שבמכתב ששיגר למשלחיו בלונדון הרחיב לתאר את צרותיהם של היהודים בירושלים, כשבין השאר מספר הוא על לילה אחד בו נאסר רבי מנחם מנדל ב'עוון' היות דלת ביתו פתוחה בלילה – איסור שהטילו הישמעאלים על בני ירושלים, שהיה גורר בעקבותיו מאסר אל קנס כספי. במכתבו מתאר כיצד פרצה כנופיית אנשי צבא לביתו של רמ"מ "הם נגשו אל הרב בחרבות שלופות, תפסו את הזקן והתעללו בו".

למרות כל ההסברים של בני הבית כי בתו של רמ"מ כרעה ללדת ואולי אי מי מאלו שבאו לסייע שכחו לסגור הדלת, נלקח רמ"מ יחד עם עוד שניים שנלוו אליו אל המושל, משם מצאו דרכם אל אחד מבורות הכלא "כאן נכלאו בחושך והוגד להם כי עליהם לשלם למושל עשרה כיסים, ואם לא ישלמו את הכסף, יגישו למחרת היום מוטות ברזל חמים לראשיהם, יתקעו מסמרים חדים בכפות ידיהם וכו', דרכי עינוי המשמשים בירושלים, כפי שהוגד לי, לשם סחיטת כספים מעם אומלל זה".³

סופו של הסיפור, שעדת תלמידי הגר"א הצליחו להוריד את רף תאבונם של המושל

ותחת הסכום העצום של עשרה כיסים, ניאות הלה לקבל ארבע וחצי כיסים. על אף שגם סכום זה היה גבוה מאוד ולא היה לבני העדה לשלם זאת, אך הם מצאו פתרון, כך ע"פ מכתבו של הנ"ל, הם פשוט מכרו את בגדיהם...

במכתבו, הוא מצביע על סיפור זה המשמש דוגמא על ידם הקשה של המושלים תחתיה נאנקים יושבי ירושלים: "מעשה זה יתן לכם מושג על ההתעללות שמתעללים ביהודים יוצאי אירופה היושבים בירושלים. על אשמה ועלילה של שתי דלתות שנשארו פתוחות בלילה, הוציאו סכום המגיע קרוב לששים ל"ש מאנשים עניים מעטים המתפרנסים רק בזכות רחמי אחיהם בחוץ לארץ. ואין זה

² תרגום מיומנו של הרופא הנוצרי האנגלי ד"ר דלטון, במאמרו של א. יערי, שם, עמ' 155.

³ תרגום מיומנו של הרופא הנוצרי האנגלי ד"ר דלטון, במאמרו של א. יערי, שם, עמ' 156. הערה 13.

אלו הן המעוררות את האהבה באיתערותא דלתתא המביא איתערותא דלעילא בקידום הגאולה.

יסוד זה שעמד למול עיניהם – לעורר באיתערותא דלתתא, עולה אף הוא מאותה איגרת האמורה לעיל:

”חזקו נא בעד עמינו ועיר אלקינו להרים ראש עליון לאקמא שכינתא קדישא למצוא מנוח לכף רגלה בבית מדרשנו, ותקומו ותרחמו ציון כי עת לחננה לרצות אבניה ואת עפרה יחוננו. ובאתערותא דלתתא תליא מלתא לעורר אתערותא דלעילא לבנות הנהרסות.

אלא שכגודל המשימה כן גודל המעכבים שנקרו בדרכם. תחילה, משבאו ארצה, האפשרות לקנות בתים בירושלים יכולה היתה להצטייר כחלום באספמיה. שכן מיהו האשכנזי שיכול היה להעלות על דעתו את הדבר, שעה שהכניסה אל העיר בכלל אסורה עליו מכל וכל, ומי אפוא מדבר על קניית בית...

כידוע, מעת שגורשו תלמידי רבי יהודה החסיד כמאה שנה קודם עליית תלמידי הגר"א, שבשל אי יכולתם לפרוע חובותיהם לישמעאלים החריבו הללו את בית הכנסת וגירשום מן העיר, לא אפשרו ליהודי מבני אשכנז להיכנס לתוכה עד אשר ישולם החוב.

אך תלמידי הגר"א לא אמרו נואש, בתחילה 'השתחלו' לירושלים אחד לאחד במלבוש ספרדי, ולאחר פעולות רבות הצליחו אחר מספר שנים לבטל את האיסור להכנס אל העיר ולהתגורר בה.

ברם כפי שעולה מכמה וכמה ממקורות התקופה שיובאו להלן, גם לאחר שכבר יכלו לבוא ולהתגורר בירושלים, וכנראה גם ללא קשר ישיר לסיפור החובות, אנו מוצאים כי חל עליהם איסור לקנות בתים בעיר. מעבר כמובן ל'עבירה' הידועה לנו כיום שאימצה הישמעאלים לבל יימכר בית ליהודי, הרי שכאן האיסור בא מצד

”בכדי לדעת ולהבין לרוחם התלהבותם ומסירת נפשם של תלמידי הגר”א והסתכנותם בנסיעה לאר”י משך שנה בסירות קטנות על מים רבים אדירים וסבלותם בהתישבות הראשונה בזמן של מחלות ומגפות ר”ל ופרעות ר”ל, ולהבין לעקשנותם הגדולה בעבודה זו, צריכים קודם ללמוד הרבה את היסוד הרוחני שלהם את 'סערת אליהו' רבם הגר”א לקיבוץ גלויות וישוב אר”ק, שזה היה יסוד היסודות שתלמידיו מסרו את נפשם ובאו באש ובמים בכדי לקרב את הגאולה במצות רבם”.

על אותה מגמה שהנחתה אותם, כותב גם צאצא אחר של תלמידי הגר”א, אף הוא מחכמיה המופלאים של קרתא קדישא, הגאון רבי שרגא פייבל פראנק זצ”ל:

”ולנו צאצאי וניני המשפחה נמסר לנו איש מפי איש, כי זקנינו הגאון המקובל רבי הלל זי”ע זכה לעמוד ימים רבים לפני רבו הגר”א צוק”ל וקיבל ממנו סודות נעלמים בדבר ישובה של ארץ ישראל, וציוה עליו לעורר האהבה הישנה אל מעונה אלהי קדם היא ציון וירושלים להחזירה לקדמותה ולכוננה כימי קדם ולהגדיל תפארתה לשכון כבוד בתוכה, דכיון שנבנית ירושלים בא דוד (מגילה יז ע”ב)⁴.”

ד. האיסור לקנות בתים בירושלים

בכדי 'לעורר האהבה הישנה' ולהגדיל תפארתה לשכון כבוד בתוכה, ידעו הם כי בראש ובראשונה עליהם להתגורר בעיר, לשקם חרבותיה, ליישבה בזרע ישראל, בשימת דגש על 'אנשי אמנה', לבנות בתוכה את הקדושה ולסלק ככל הניתן את הטומאה, שאלו הן מן ההוראות שקיבלו מרבם, כפי האמור בספר קול התור, שכן פעולות

⁴ ממכתבו המופיע בריש ספר "קול התור".

שהערימו על היהודים יושבי הארץ וירושלים, ניתן היה לפעול מולם בדרכים כגון אלו...

ה. רבי שמריהו לוריא – האיש הנכון במקום הנכון

אלא שבכדי להעניק לעת הצורך מתת יד הגונה, שתהא אכן במידה כזו, היכולה לפתוח שערים נעולים, צריכים דבר אחד. ממון. והרבה מאד. מצרך די נדיר בירושלים דאז, שאמנם נתברכה בעושר רוחני שלא יסולא מפז, אך צרורות של מרשרשים לא היו מצויים אצל יושביה.

מעבר למרשרשים ומצלצלים הפותחים את דלתי היכלי השן של רוזנים ושרים, נצרכת גם היכולת והידע לדבר אל ליבם ולדעת כיצד לקשור קשרים בחלונותיהם הגבוהים של השלטונות. אמנם היו כמה וכמה בירושלים שידעו לפעול בדרכים כאלו ואחרות למול שליטי העת, הידוע שבהם הוא רש"ז צורף, אך כל תוספת כח, רק יכולה היתה להביא ברכה לירושלים, שבנסיבות העת זקוקה היתה כמו אוויר לנשימה לאנשים היודעים לפעול נכון למול הבעיות הרבות ולהסיר את המהמורות הרבות שהציבו להם השלטונות מן הקרוב ומן הרחוק.

אחד היה באותה העת, שלא רק בא כתוספת כח, אלא עם 'רזומה' מרשים וייחודי של אדם שפתח דלתות רבות אצל מלכים ושרים. בתבונתו, ביכולותיו, ובוודאי לא מעט בשל עושרו הגדול, הצליח לפעול רבות למען אחיו היהודים, האיש הזה הלא הוא הרב שמריהו לוריא – חתנו של רבי הלל ריבלין תלמיד הגר"א.

יתכן כי שמו לא מוכר כיום אצל הכל, אך באותם ימים נישא שמו בהערצה בקרב כל העולם היהודי ברוסיה, ליטא, פולין, וגלילותיהם, וכמובן בארץ ישראל שלמענה התמסר בכל לב ונפש, גם בעת היותו בחו"ל, טרם עלותו בשנת תקצ"ב, וגם אחר שיצא ממנה בתחילת שנת תקצ"ה.

אף שנים אחר פטירתו, היה שמו של רבי שמריה נישא לשם ולתהילה ביהדות רוסיה כמי שפעל גדולות ונצורות למען אחיו, הן במעשי צדקה עצומים והן בפעולותיו למול השלטונות.

במאמר שהופיע בעיתון היהודי "איזראליט" שבפרנקפורט אחר פטירת חתנו של רבי שמריהו,

הגאון רבי דוד מקרלין, שהיה מגדולי התורה המובהקים שבליטא, הובא גם תיאור אודות אישיותו הסגולית של רבי שמריהו ופעליו הכבירים. תרגום מ"איזראליט" הובא בעיתון "החרות", מיום א' סיון תרע"ה:

"בזמן ההוא חי במוהילה (צ"ל מוהילב) ר' שמריה לוריא נגיד ושוע גדול בתורה נוצר דת ומלבד זה גם אדם שידוע ובקי בעניני מדינה. ובעל מרץ כביר היה ר' שמריה לוריא. בהיותו קבלן בצבא הרוסי, היתה לו השפעה על הספירות העליונות בממשלה ובה השתמש לטובת אחיו הנרדפים אז, שמצבם

השלטונות שהוא זה שחוקק זאת ואסר על הכל, יהודים ונכרים כאחד, למכור בית בירושלים ליהודי אשכנזי. (וכפי הנראה התגוררו בעיקר בשכירות או שידעו לפעמים 'לעקוף' זאת בדרכים שונות, אולי ע"י רישום על שמות ספרדיים וכיו"ב).

נקל לשער כמה היה איסור זה בעוכרם של תלמידי הגר"א שבנין ירושלים היה משאת נפשם, הדעת בוודאי נותנת, כי בין פעולותיהם הכבירות הידועות לנו להשגת 'פירמאן' (רשיון) לגאולת חצר החורבה ולבנין בית הכנסת הגדול, בוודאי פעלו אף לבטל איסור זה שעמד כאבן נגף בדרכם אל היעד בו ראו משמעות רבה, ליישב את בתיה של ירושלים.

ביטוי למבטם בדבר אותה משמעות גדולה הטמונה בבנינו של כל בית ובית בירושלים, שאיננו רק בנין אבנים בעלמא אלא כרוך בקשר פנימי בבנין נפשות ישראל, עולה מהמשכה של האיגרת הנ"ל, בה הם כותבים:

ולא נעלם מעיני העדה מצות הבונה חורבה אחת מחורבות ירושלם אשר הפליגו בה חז"ל במאמרם: "כל המשמח חתן כאלו בנה חורבה אחת מחורבות ירושלם", היות כל בית מירושלם קשורה וחבוקה ודבוקה בקשר נפשות ונשמות של ישראל, ובהבנות בית מחורבות ירושלם בנין עולם, תבנה נפש איש וביתו בבנין עדי עד.

דברים נשגבים, ואולי גם לא מעט מפליאים, בדבר משמעות בנין ירושלים, כותב רבי מנחם מנדל משקלוב:

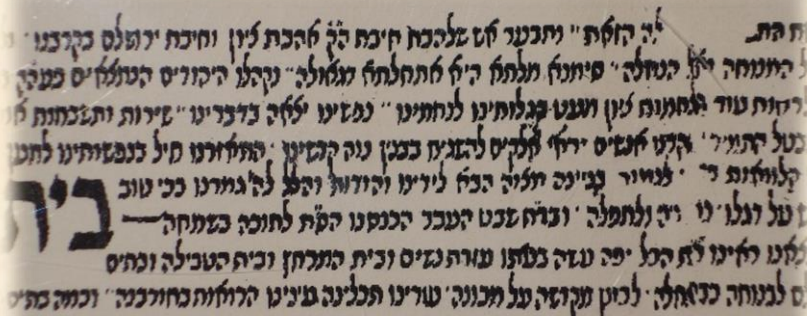
"ואמרתי זהו שאמרו חז"ל כל הנהנה מסעודת חתן וכו' ואם משמחו זוכה לתורה רנב"י אמר כאלו בנה אחת מחורבת ירושלם, על כן בנין ירושלם הוא יותר דאם לא כן מאי מוסיף".

את הדברים הללו כותב רמ"מ בהקדמה לספרו "שער הצמצום", כשהוא מציין כי על אף שהיו לו כמה טעמים שלא להוציא את הספר, אך מאחר ועתה עזרו ה' לפדות את החורבה ומוציא את הספר משום סיבה זו "זכות זה יהיה מגין עלי כו' ויזכני לבנות הבית הכנסת, שהוא בית המקדש מעט בעיר קדוש אלו קינו"⁵.

ברם לא זכה לכך רמ"מ עצמו, שכן על האישור שניתן בחייו כמו בהמשך משטינים ומפריעים, דבר שחזר על עצמו מספר פעמים בהם נראה היה כי המשימה מצליחה, אך

הישמעאלים שוב ניצבו לרוועץ ומה שהושג, בוטל שוב. אולם מציאות זו לא הביאה את תלמידי הגר"א לכדי ייאוש ולאורך כל אותן שנים לא חדלו מלעסוק בפעולות חובקות עולם בנסיון להשיג את הרשיון המיוחל לבנין ביה"כ, שבגאולתו מידי ישמעאל ובהקמתו לתפארה ראו כצעד משמעותי בבניינה של ירושלים.

מפנה בדבר החל לערך משנת תקצ"א, עת התחלף השלטון בירושלים, ומלך מצרים 'מוחמד עלי', כבש את הארץ מידי התורכים, כשהוא ממנה את בנו חורגו 'אברהים פאשה' שישמש תחתיו כשליט הארץ. על אף שלא התברכו הללו באהבת ישראל יתירה, אך מנגד התברכו במידה רבה של אהבת ממון... ולמרות לא מעט קשיים

⁵ מובא מתוך כתב ידו ב"תולדות חכמי ירושלים" ג' עמ' 158

מספר על כך רבי חיים מיכל מיכלין, מי ששימש תקופה ארוכה כמזכירו של הגאון רבי שמואל סלנט, במאמרו בעיתון הצפירה, ז' תשרי תר"ן, כשמתאר את השתלשלות קורות ביה"כ:

"אולם בעלות איברהים פחה על סוריה ויצר על פלשתינה ויבקייע אליו גם את ירושלים, הואיל הרה"ג המפורסם מו"ה שמריה לוריא ז"ל אשר נשא חן בעיניו, להתרועע אתו ובקש ממנו לשום קנצי להתגרות והתביעות אשר להישמעאלים על חורבת ריה"ח והשר ענה ואמר כי אין לאל ידו לעשות כזאת בעצמו בלי שאול פי אביו חורגו מחמד עלי".

הגם שכאמור לפי שעה לא עלה בידו, אך בוודאי היה זה עוד חריש עמוק שהכשיר את הקרקע להסכמתו של מלך מצרים מוחמד עלי לאשר את בניית ביה"כ. כמו"כ סייע בממונו ביד רחבה בבניית בית הכנסת.

ו. פעולתו של רבי שמריה ליישב את 'באב חוטא'

על פגישתו של רבי שמריה עם איברהים פשה, מספר גם אחד מן ההיסטוריונים הגדולים שידעה ירושלים במאה הקודמת, שאצר בקרבו ידע כביר על כל פרטי בניינה של ירושלים, אישיה ומייסדי יישובה, כפי שדרש מזקנים וממסמכים רבים שהיו בידו, (חלקם הוציא לאור בקונטרסים שונים ובמאמרו בעיתונות דאז) הלא הוא רבי פנחס גרייבסקי.

אלא שמעבר לסיפור הפגישה, מוסיף הוא פרט נוסף, על מקום מגוריו של רבי שמריה בירושלים.

וכך כתב בעיתון "דואר היום" כ"ט תשרי תרפ"ח, במאמרו על ביה"כ "סוכת שלום" בחצר רבי ישעיה ברדקי:

"באחד הבתים בחצר הזאת התארח אז הגבור אברהם פשה בהיותו בירושלים, ובאותו הבית קבל את פני הגביר הנודע ר' שמריה לוריא (חותנו של הר"מ פינס) הפחה שמח למצוא בירושלים עשיר ובעל כשרונות מצוין כמוהו ויבטחהו הבטחות טובות

ר"ש לוריא עלה ירושלימה עם ארבעים נפש והתישב ברובע 'באב חטה' הוא מקום 'גבעת בצעתא' העתיקה בצפון העיר בעשרו וכשרונותיו המיוחדים לעסק ומסחר ובאמוץ לבבו אמר להחיות הארץ הנשמה הלזו, פקידי הממשלה ואילי הארץ נשאו את פניו ובשתי שנים שישב בירושלים הגדיל עשות אך מפני סבות שונות היה מוכרח לשוב לביתו ולבני ביתו".

על אף ש'באב חוטא' איננו מן הרובע היהודי כידוע, אלא שוכן בלב אוכלוסייה ישמעאלית עוינת, לא נרתע רבי שמריה מכך. רוחו הגדולה למען בנין ירושלים, למען הרמת קרן קדושתה ולמען גאולתה מידי טמא, פיעמה בו במלוא העוז, כפי שינק מתלמידי הגר"א ומחותנו הגדול רבי הלל ריבלין.

כזכור, באותה עת חל איסור קניית בתים בירושלים, כנראה שגם רבי שמריה טרם הצליח לפרוץ את חומת האיסור, ומתאורו של ר' אברהם משה לונץ, מי שנחשב כהיסטוריון הגדול של ירושלים, עוד

הורע ביותר בימי הצר ניקולאי הראשון. על שלחנו היו סמוכים תמיד מצד אחד שרים גדולים ומצד שני רבנים גדולים".

בהמשך הדברים, כשמתייחס הכותב לכך שבמשך כל חיי רבי שמריה היה חתנו סמוך על שולחנו ורק אחר פטירתו ניאיות לקבל רבנות, הוא מזכיר שוב את יחסה של יהדות רוסיה לדמותו של רבי שמריה:

"רק בשנת תרכ"ג, אחרי פטירת חותנו ר' שמריה לוריא, שכל היהדות הרוסית הספידה אותו בדמעות שלישי, ראה הרבי הזה (שעד אז התרחק מכל משרה) את עצמו מכרח לקבל איזו משרת רב מפני חסר האמצעים לפרנסתו".

כפי שצוין בעתון הנ"ל, עסקיו של ר' שמריה התנהלו למול הצבא הרוסי, כך גם בספר "כתבי י"מ פינס" (עמ' 12) שהיה חתנו האחר, וממקורות נוספים, המלמדים על עסקאותיו הענפים כספק נשק, אשר מכאן עושרו הגדול, ומכאן גם, כמובא במאמר הנ"ל, קשריו עם ראשי הצבא והשלטון הרוסי, כשהוא משתמש בכך בכדי לסייע בביטול גזרות שונות. פרט זה משמעותי גם בסיפורנו אנו, אליו נגיע בהמשך הדברים.

בדבר דבקו בתורה לצד פעולותיו הרבות, למדים אנו מן הדברים שנכתבו אודותיו אחר פטירתו בעיתון "המגיד" כ"ו טבת תרכ"ה:

"עתה קורא נכבד! לספר לך את כל תהלותיו וחסדיו קצרה היריעה מהכיל כי אין קץ למו. אך בקצרה אוכל לאמר לך כי הי' מאד נעלה בכל, ולא השאיר אחריו כמוהו. שמעו היה בארץ רוסיה גדול עד למאוד. כל ימיו פזר הון רב למעשה הצדקה, הקדיש עתותיו לתורה ולעבודה. בעת ילדותו למד בהתמדה גדולה וגם אחרי כן שנשא ונתן באמונה קבע עתים לתורה, שיעורו בגפ"ת לא יעברו בכל יום, שגור היה בע"פ משניות ואגדה ובכ"ד ספרי תנ"ך, ואף לעת הנופש הי' שגורים על פיו דברי אגדה. וגם מת מתוך הלכה כי אחרי למדו את שיעורו קודם אור בוקר נפל לארץ ומת לאחר י"ב שעות. מעודו רק לטובת הכלל שם מגמתו, אליו נאספו כל ראשי העיר לעת הצורך, כל הדבר הקשה אם נהייתה בעיר תיכף נסע לשר המחוז ומיד פעל כחפצו, כי הי' נחשב אצלו כבן ביתו".

בהמשך, מסופר שם על אחד הפעולות הגדולות שפעל רבי שמריה בעת היותו בארץ ישראל:

"בימי ילדותו עת כי היה עם כל משפחתו בארצנו הקדושה, פדה שם את בית הכנסת אשר בחצר מורינו ר' יהודה חסיד זצ"ל"ה אשר הי' תחת יד הישמעאלים כנודע לכל".

הגם כי את הרשיון הסופי לבנין החורבה קיבלו עדת תלמידי הגר"א בשנת תקצ"ז עת נסע רש"ז צורך לארמונו של מוחמד עלי באלכסנדריה, אך קדמו לכך ניסיונותיו של רבי שמריה לוריא שפעל רבות בדבר ונפגש עם בנו של מוחמד עלי – איברהים פשה שניאות לבקשתו, אך לא יכל לבצע זאת טרם ייפגש עם אביו במצרים.

אברהים פאשה, והשנית, בשל הבטחותיו של אברהים פאשה יצא לארגן מימון מידי עשירים בחו"ל שישקיעו בבנין הארץ.

יתכן שכל הסיבות נכונות, ויתכן שמצטרפת לכך עוד סיבה נוספת, מאורע משמעותי שהביא רווחה וישועה לעדת תלמידי הגר"א בירושלים...

ז. בחזרה להתרחשויות ברוסיה-פולין

ולשיטת הבילוש הרוסית

בכדי להגיע לסיפורו של המאורע, עלינו לחזור אל ההתרחשויות ברוסיה שבסיפורן פתחנו, מאסרו של רש"י פלונסקי בשנת תקפ"ב ע"י השלטון הרוסי ששלט בפולין.

כזכור, רש"י פלונסקי יצא כשד"ר עבור הקמת ביה"כ החורבה, אולם בשונה משדרי"ם אחרים שיצאו אף הם לגייס כספים במחוזות רוסיה-ליטא, דווקא מלאכתו של רש"י פלונסקי אמורה היתה להיות קלה יותר, שכן ברוסיה עמד במלוא התוקף האיסור לגייס כספים עבור ארץ ישראל, ואילו בפולין, למרות שהיתה נתונה תחת שליטה רוסית, לא חל בתוכה חוק זה, וניתן היה באופן משוחרר יחסית לעסוק במלאכה בגלוי ולא באופן חשאי כפי שפעלו השלוחים ברוסיה.

כל זה עד ששזפה עינם של השלטונות הרוסיים את מכתביו של רש"י פלונסקי.

כאן אנו נחשפים לשיטת הבילוש הרוסית לחשוף מרגלים או כל פעילות אחרת שלא לרוחה של רוסיה, הם פשוט ישבו ופתחו מכתב אחר מכתב שהיה מגיע אל הדואר הרוסי והפולני, בדקו את תוכנו וידעו כיצד לפעול בהתאם.

ומה שגילו במכתב ששלח רש"י פלונסקי, זהו לא רק איסוף כספים גרידא, אלא אכן עלו על התהליך ההולך ונרקם בארץ ישראל ע"י תלמידי הגר"א.

את המכתב שיגר רש"י פלונסקי בהיותו בדרך, עת שהה בקושטא, בדרכו, משם משגר הוא שני מכתבים לחתנו בוורשה, כשבמכתבו השני, בתוך הדברים השזורים בלא מעט פסוקים מהתנ"ך, הוא מגלה טפח מהרוח הנושבת בקרב משלחיו בירושלים ומספר לו במכתבו כי "החדשות שאני מביא מארץ הקודש יעוררו תקווה ושמחה בלב המאמינים, שהקמת ממלכתו של העם היהודי איננה רחוקה עוד, וצעירי ירושלים ותושביה יעזרו לבנות מחדש את ציון"⁶.

דבר אחד הוא לא לקח בחשבון. את עיניהם הבולשות של אנשי השלטון הרוסי.

מתאר זאת ההיסטוריון נ.מ. גלבר במאמרו על רש"י פלונסקי: "והנה הגיעו שני מכתבים אלה לידי הלשכה השחורה שליד לשכת ראש המטה הצבאי של הנסיך הגדול קונסטאנטין, הגנרל קורוטה, בהנהלתו של אלוף משנה סגטינסקי, שעסקה יומם ולילה בפתחת מכתבים שהגיעו לפולין. הוא תפס שני מכתבים כתובים עברית שנשלחו מתורכיה ליהודי בווארשה, דבר שעורר אצלו חשד גדול"⁷.

את המידע מעבירים אנשי הלשכה השחורה לנסיך קונסטטין שליט פולין, והלה לא מתמהמה ומשגר מכתב לאחיו, קיסר רוסיה, אלכסנדר הראשון, כשהוא כותב לו את הדברים הבאים:

בדור שלפני ר' פנחס גרייבסקי, עולה אכן כי רבי שמריהו שכר בתים בשכונת באב חוטא:

כך כותב בספרו "נתיבות ציון וירושלים" (עמ' 175-174):

"הגביר הזה שהיה מפורסם בעשרו ופזרונו בארץ רוסיה לקח עמו מלבד בני ביתו גם רבים מקרוביו ובני משפחתו... ושיבתו בירושלים, אם כי ארכה רק כשנתיים, הועילה הרבה לחיזוק הישוב הרך והצעיר של עדת האשכנזים והטבת מצבו, כי עזר מכספו לעניי העיר וצרכי העדה. גם פקידי הממשלה ואילי הארץ נשאו פניו, ובאומץ לבבו הרהיב לשכור בתים בעדו ובעד בני משפחתו הלאה מרובע היהודים, עד כי מעט מעט נתישבו אחדים מבני העדה הזאת ברובע באב חטה אשר בצפון מקום המקדש".

הדעת נותנת, כי פעלתן כר' שמריהו הניצב למול השלטונות, מיישב את שכונת 'באב חוטא', מסייע לבני ירושלים ופועל גם לבטל את האיסור לבניית החורבה, בוודאי לא טמן ידו בצלחת מלפעול לבטל את האיסור שחל על האשכנזים לקנות בתים בירושלים.

האם הצליח? האם משהו זו בינתיים עקב פעולותיו? נראה זאת בהמשך. בינתיים נאלץ ר' שמריהו לעזוב את הארץ בשנת תקצ"ה, ומדוע נאלץ? יתכן כי היה צריך 'לחדש את המלא' אחר שאזל רוב כספו בארץ, כך ע"פ רא"מ לונץ, אך בספר "חזון ציון" (עמ' 75) מובא שע"פ ותיקי ירושלים היה לכך שתי סיבות עיקריות: האחת, חקירות של הממשלה הרוסית על מעשיו בארץ ועל קשריו עם

הגנו מודיעים ומשמיעים לכם כי הודות לחסדי האל יתברך, המרחיב גבול ירושלים תוכב"א, ייסדנו בה בית מדרש והאל הבוחר בירושלים עזרנו להשיג פירמון מהמלך, להחזיר העטרה ליושנה, והיינו לבנות מחדש את בית הכנסת שאחינו העולים מאשכנז בנו אותו לפנינו ופראי אדם חיללוהו והיה לשאיה ושמהמה... והיה לנו הוצאות מרובות... ונאלצנו לתת סכומים גדולים לילידי הארץ כדי שנוכל לבנות ולהכניס בה... ובכך לתרום ליופיה של עיר הקודש על ידי גאולתה מהחורבנה והקמתה מהריסותיה... חוק ונתחוק בעד עמינו ובעד ערי אלהינו... ובשכר זה תזכו להרים תרומתכם גם לבניית 'הבית הגדול' בית מקדשנו, שנראה אותו בנוי על תלו עם בוא משיח צדקנו.

ועתה, אתם אחינו בני ישראל, כיוון שזכרנו ה' בעניותנו העמוקה וזכנו לדור דירה של קבע בעיר קודשנו ירושלים, שהיתה סגורה ומסוגרת בפני אחינו יוצאי אשכנז תקופה של למעלה ממאה שנה, וכיוון ששייבר ה' דלתות נחושת ובריחי ברזל גידע ונתן לנו אחיזה של קבע בעיר קודשנו... לכן אחים יקרים עזרו לנו לשקם, לבנות, ליפות ולשכלל בית ה' אלהינו, כדי לפאר לגדל ולשבח את אלוהי ישראל הבונה את חורבות ירושלים... כי אלוהים יבנה את ירושלים ואף אם לא יהיה זה בימינו.

שאלו את שלום ירושלים אתם אוהבי ציון ושמחו בבנין בית הכנסת זה... כי ה' נתן לנו ישיבה של קבע בעיר הקדושה לבנות לו לשמו 'מקדש מעט', ואחרי 'מקדש מעט' זה יהיה בנוי על תלו, יבנה ה' את בית מקדשו וישיב את העבודה לדביר ביתו.

תרגום מכתבו של רבי מנחם מנדל משקלוב, שנמצא ב'תיק פלונסקי'

⁶ וישון בלב אנשי שלומנו מלכות היא לא רחוקה ונוער ירושלים ותושביה יעזרו לבנות ציון

⁷ "ספר פלונסקי" שם

⁶ תרגום מכתבו הנמצא ב'תיק פלונסקי' כפי התרגום המופיע בספר "גאולה בדרך הטבע" (להלן: גבדה"ט) א. מורגנשטרן, מהדורה שניה, תשנ"ז, עמ' 92. תרגום בדומה לכך נמצא במאמרו של נ.מ. גלבר, "ספר פלונסקי" עמ' 19: "מביא אתו חדשות מא"י שיעוררו תקוות

ח. גזירה חדשה האוסרת איסוף כספים בפולין

המאורע הדרמטי של תפיסת השד"ר רש"ז פלונסקי, הוביל להשלכות לא פשוטות כלל. אם עד עתה חל האיסור לגייס כספים עבור ארץ ישראל רק בתחומיה של רוסיה עצמה, הרי שעתה, 'לפתע פתאום' צצה לה גזירה חדשה האוסרת לאסוף כסף במרחביה של פולין עבור מטרות דתיות. הוי אומר, אין אין לגייס כספים עבור שום מטרות שכוז בארץ ישראל.

משמעות סמיכותה של גזירה חדשה זו למאורע תפיסתו של רש"ז פלונסקי מספר חודשים קודם, מלמדת כי השלטון הרוסי 'הגביר הילוכים'¹⁰.

הגם שכמו בכל הגזירות השונות שגזר שלטון רוסיה על היהודים, שתמיד היו עטופות בהסברים שונים, כאילו אין קשר ישיר ליהודים בדווקא, אך לאמיתו של דבר היו מונעות מתוך שנאת אדום לישראל, אף גזירות איסור גיוס הכספים ברוסיה ובפולין עטופות היו בהסברים שונים, שאולי לשעצמם נראו הגיוניים, כגון שאין להוציא כסף מהמדינה למדינת אויב, ברם סמיכות המאורעות כמו גם החלתן של הגזירות במלוא התוקף על יהודי המדינה, מלמדים לא מעט על השיקולים העומדים מאחורי הדברים: גילינו יותר ויותר, כי ה'עסק' שם, בארץ ישראל, אכן הולך ומתקדם, ומבחינתנו אין הדבר בא בחשבון.

גזירה קשה זו היוותה מכה לא פשוטה כלל עבור תלמידי הגר"א בירושלים, שכן בפולין בכלל ובוורשה בפרט התגוררו רבים שהיו מזוהים עם הפרושים מבית מדרשו של הגר"א (באותה עת המקום היה מעורב בפרושים וחסידים) כמו כן ניצבו לימינם של תלמידי הגר"א בירושלים חכמי וורשה, בהם הגאונים רבי שלמה איגר ורבה של וורשה רבי שלמה זלמן לפשיץ שפעלו רבות לסייע לכולל הפרושים בארץ ישראל ע"י גיוס כספים במדינתם.

ט. פעילותם של תלמידי הגר"א ברוסיה הנעשית בחשאי

מלבד הגזירה החדשה בפולין, אף ברוסיה עצמה נראה כי בשל המידע שהגיע לקיסרות הרוסית, הוגבר הפיקוח השלטוני שהעצים את ידו הקשה כנגד הפועלים עבור יישוב א"י, מה שהביא את כל העוסקים בדבר למשנה זהירות ולפעול ביד חשאיות.

מי שהיו עמודי התווך בהחזקת עדת תלמידי הגר"א ופעלו גדולות ונצורות עבור היישוב בארץ ישראל ועבור בנין ירושלים, היו אלו הארגונים "רוזני ווילנא" ו"הגבאות" בשקלוב, שניהם החלו פעולתם עוד בחיי הגר"א ונוהלו ע"י אישים הקרובים אליו. ואמנם בשנת תקפ"ה, די בסמיכות למאורע תפיסתו של רש"ז פלונסקי, אנו מוצאים כי נאסרה כל פעילות של הגבאות בשקלוב¹¹.

עוד קודם לכן, בשנת תקפ"ג, כשנה אחר מאסרו, באגרת של "רוזני ווילנא" לרבי שלמה פ"ח, מחשובי עדת תלמידי הגר"א בירושלים ומגדולי העושים והמעשים למען בניינה, שפעל באותה עת בקושיטא והיה בדעתו להמשיך לוויילנא, כותב לו רבי אברהם דוד שטראשון מראשי הארגון לבל יבוא עתה – "כי לפי הנראה כעת א"א לו

"בימים אלה נפלו לידי שני מכתבים מקונסטנטינופול הממוענים לכתובתו של יהודי מסוים תושב ורשה. מתוכן המכתבים שאת העתקם אני מצרף בזה... מתברר, שהם נכתבו בידי יהודי הממלא שליחות מסוימת בארץ הקודש, יחד עם עוד ארבעה יהודים אחרים. מהמכתב השני שנתפס מתברר, כי השליח מצהיר שהוא מילא את שליחותו בהתאם לרצון שולחיו והוא מקווה לראות בבניינה מחדש של ירושלים ובייסודה של ממלכה חדשה בארץ ישראל. כאשר יגיע אותו יהודי אל פולין, אצווה לאסור אותו ולהחרים את כל מסמכיו. הם עשויים לספק לנו מידע נוסף עליו ועל חבריו המקיימים עמו קשר באודסה"⁸.

ההמשך ידוע. רש"ז פלונסקי מגיע לוורשה בירת פולין, נעצר תיכף, ונלקח לאותה 'מצודת ברילובסקי', שם נחקר ממושכות, כאשר על מלאכת החקירה ממונה לא פחות מהאיש מספר שתיים במועצת השלטון, יועצו הקרוב של הנסיך קונסטטין, הסנטור נובוסילצב, דמות אימתנית שבעתיד תכהן כראש ממשלת רוסיה תחת שרביט הקיסר.

מהחקירה הצולבת ומן המכתבים שנתפסו, בהם כאמור מכתבו של רבי מנחם מנדל משקלוב [ראה מסגרת] עורך הסנטור נובוסילצב תזכיר ומשגרו לקיסר, וכך כותב לו:

"אוסף המכתבים מוכיח, כי בין היהודים המפוזרים בכל העולם קיים סוג של ארגון חשאי המורכב מרבנים, גבאים ואוספי כספים בכל מושבות היהודים. לארגון זה מצטרפים יהודים עשירים בארצות רבות ולהם מוענק לעתים התואר 'נשיאי ישראל'... נראה שאין להטיל ספק בעובדה, כי מזה זמן התעורר הקשר של היהודים אל מולדתם העתיקה, הם בונים שם בית כנסת, מתפללים על קברי הנביאים ושואפים למות בארץ הקודש... מקום בו אמור להופיע המשיח. הם מהגרים לשם בהמוניהם, מונעים ברגשי קנאות דתית, אשר הפכה לנחלת הכלל... נובע מכאן, כי מכל הארצות זורם כסף רב לפלשתינה... שהעם הזה אשר עיניו נשואות ללא הרף אל ארץ הקודש הולך והופך זר יותר לארץ שבה הוא חי.

ולבסוף, יש ליהודים תוכניות חשאיות לקומם את אומתם. ומה שחשוב יותר, בדרך זו קמים לאסיה מרגלים חשאים בכל מדינות אירופה... עתה נראה, כי היהודים נוטים חסד רב לתורכים בתוקף היותם שולטים על ארץ הקודש, שהיא נשוא שאיפתם. הם טוענים, שהסולטן התיר להם לבנות מחדש את בית הכנסת שלהם וכי הם שילמו עבור היתר זה... קשר מיוחד זה שמגלים היהודים כלפי התורכים, שמהם הם מצפים להחזרת מולדתם, הוא קרוב מאוד לסוג מסוים של חוסר נאמנות כלפי השליט של ארץ מולדתם (-רוסיה), אשר בנסיבות מסוימות עלול להפוך לבגידה..."⁹

¹¹ "חזון ציון" עמ' 17 הערה 14. גבאות שקלוב מוזכרת בכמה ממקורות התקופה, בהן אגרתו של רבי סעדיה תלמיד הגר"א, מן העולים הראשונים, הכותב: "והתפללנו על כל המחזיקין אותנו ועל כל גבאי א"י ובפרט גבאי ווילנא וסקלאב" הובא בספר "גבורות ישעיהו" לר' ישעיהו וינוגרד. ובאגרת מתלמידי הגר"א משנת תקע"ו, הובא בספר "ירושלים ד' לא"מ לונץ: "בהיות שההרב מהגזברין האמרכלין שלנו אשר במחוז הק"ק שקלאוו אשר היו עוסקים ביישוב א"ק בגופם ומאודם לש"ש שבקו חיים" ובדבריר' ישראל משלוב "אמת מארץ תצמח" הובא ב"תולדות חכמי ירושלים" ג' עמ' 140: "וגם מרוזני גדולי ק"ק שקלאב". עוד על גבאות שקלוב בספר "ירושלים" ט' לרא"מ לונץ, וינה תרע"ט במאמר אודות החלוקה וקורותיה, עמ' 10 שבשנת תקפ"ז עברה הגבאות בשקלוב לוויילנא.

⁸ גבדה"ט שם עמ' 93. בשינויים קלים בתרגום ב"ספר פלונסקי": "...והוא מלא תקווה שירושלים תיבנה ותקום שם מדינה חדשה. ברגע שהיהודי מחבר המכתבים ייכנס למדינה אתן הוראה לאסור ולהחרים את כל ניירותיו שבהם נמצא אולי רמזים על חבריו באודסה המקיימים אתו יחסים".

⁹ גבדה"ט עמ' 105. ושם בהערה 72: "מכתב זה של נובוסילצב אינו מצוי בתיק פלונסקי שלפנינו ואשכנזי מצאו כנראה בארכיון אחר. על פי אשכנזי, תועדה חקירת פלונסקי במסמכים נוספים שמצא בזמנו בוורשה".

¹⁰ הפקודה פורסמה בפולין ב-2 במאי 1822 למניינם, י"א אייר תקפ"ב, הובאה במאמרו של ר' מאהלר, ספר שילה, ת"א תשכ"ה, עמ' 174 הערה 18.

למעלתו לבא לפה מכמה טעמים, אשר אין להעלותם על הכתב". ושוב הוא כותב לו חודש לאחר מכן:

"כי לבוא הלום קשה לו מאד מכמה טעמים, אשר הם לטובתו וטובת כלל אה", בלי ספק לקחה און מעלתו אשר קרה לר' זלמן פלונסקר בווארשי, אשר בעו"ה הורע לו ולכלל כולו. ואין שוין ומפרשים לחכם ומבין מדעתו"¹².

על איסור אסיפת הכספים והפעילות שנעשתה בחשאי ובהיחבא, גם בהמשך השנים, למדים אנו מכמה ממכתביו של רבי צבי הירש לעהרן, ראש ארגון "פקידים ואמרכלים" באמסטרדם, שנטל על שכמו את התפקיד הקדוש לסייע ליושבי אה"ק ובכללם לתלמידי הגר"א, ע"י גיוס כספים במערב אירופה. (אם כי התנגד לפעולות 'חריגות' כמו בנין החורבה וקנין שדות וכרמים, שאכן בנתוני הימים ההם נראים היו כצעדים הזויים בעיני כל מי שלא עומד על סוד פעולתם של תלמידי הגר"א) וכך כותב באגרת מ"ג כסליו ת"ר:

"גם במדינת פולין נאסר לפניו ובמדינת רוסלנד עדן עתה עושים הכל בחשאי"¹³.

כשיצא רבי שלמה זלמן שפירא – מראשי עדת הפרושים, תלמיד הגר"ח מוואלוז'ין, לאסוף כסף בארצות אלו בשנת תקפ"ז, ונפגש לצורך כך עם הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות, מספר רצ"ה לעהרן את הידוע לו אודות פגישה זו:

"כמעט הי' מתירא לדבר עמו, שלא ימסרהו המינים למלכות כאשר כבר עשו זאת מלפנים, שעוסק בעניני א"י ת"ו, ובהחבא ובהסתיר כותב מכתב מעניני א"י ת"ו"¹⁴.

עוד אנו למדים ממכתביו, על אותה שיטת הבולשת הרוסית לפתוח את המכתבים, וכך כותב במכתבו לרש"ז שפירא בעת ששהה הנ"ל בשליחות בוויילנא, (במענה על כך ששלח מירושלים לוויילנא איגרת שישלחוה לרבה של אמסטרדם, אך לא הגיעה לידיעה):

"ובאמת תמהני על האגרת מוויילנא שלא באה לידי הרב הגאון אבדק"ק אמסטרדם נ"י, הלא כל הכתבים באים על נכון, איפשר מנימוס המלכות ברוסיה לפתוח האגרות ובאשר ראו בתוכה אגרות מטורקיה עכבו אותם"¹⁵.

כשמסדיר רצ"ה לעהרן את משלוח המכתבים מצפת לאמסטרדם דרך הדואר הדיפלומטי ההולנדי, הוא כותב לר' ישראל משקלוב ומבקשו שיציין ע"ג המעטפה: "צורכי ציבור והקהילות שבארץ ישראל"

והוא מוסיף:

"אמנם ברוסיה יראים מלכונות שם זה בפומבי, לא כן אצלנו"¹⁶

גם בשנת תר"ד עדיין מזהיר רצ"ה לעהרן את גבאי א"י בפרשבורג לבל יצינו ע"ג המעטפות של מכתביהם לארגון "רוזני ווילנא" את היותם "גבאי ארץ ישראל" מחשש הסכנה: **"כי שם הדבר בסוד"**¹⁷.

אף כשנדרשו פקידי הפקוא"מ (בשנת תר"ד) ע"י העיתונות היהודית בגרמניה לפרסם דו"ח על פעילותם, סירבו לעשות זאת, ורצ"ה לעהרן כותב:

"גם מהם – מרוזני ווילנא] לא נתבע מעולם חשבון וגם לא הציעוהו, כי שם נעשה כל זה בחשאי מאימת המלכות"¹⁸.

כמו"כ רצ"ה לעהרן מצביע על ההבדל הקיים בין השלטון בארצו – הולנד, לבין השלטון הרוסי, ובמכתב לר' ישראל משקלוב מ"ז חשון תקצ"ג, מספר הוא שלתועלת איסוף הכספים בארצו, הדפיס לרבים מכתב שקיבל מרבי חיים ב"ר אביגדור מפינסק, מגדולי עדת תלמידי הגר"א בא"י, שעשה באותה עת בוויילנא, אך רבי חיים נרעש ונרעד מהדבר.

"מעלת הרב מוהר"ח כתב לנו כמצטער ומרעיד על שומעו שהדפסנו אגרתו החמודה..."

ממקום מושבו בהולנד הרגועה יחסית, תמה רצ"ה לעהרן על חרדה זו של ר' חיים, שכ"כ מוסר נפשו לא"י ומה רע בהדפסת המכתב שרק יכול לסייע ליישוב:

"אפס על הרב הגדול הנז' נ"י מחבב הארץ בכל לב ובכל נפש, וילך הלך ונסוע על... (כמה מילים לא מובנות בכת"י) תמהנו שדאג וחרד על הדפסת האגרת ההיא, דעות בני אדם משונות, ואולי בהיותם מוכנעים כל כך במדינתם יראים מאויבים ומוסרים, ואנחנו חוסים בעה"י בצל מלכות של חסד אוהבי ישראל"¹⁹.

מן העניין לציין כאן, כי הזהירות המרובה וכל הפעולות שנעשו בחשאי, כמו גם חרדה מכל דבר הבא בכתובים, נותנים מענה לשאלה הנשאלת לא אחת בדבר הספר "קול התור", שאם מבית מדרשו של הגר"א בא, מדוע לא הוכר במשך השנים בחו"ל ולא הודפס כבר בשעתו לחלקו ביעקב ולהפיצו בישראל. אולם מעבר לכך שכל הנושא נעשה בסוד ובצנעא מעצם ענינו, שכן חלק בלתי נפרד מהוראותיו לפעול ככל הניתן בסוד, בבחינת "ושים באוזני יהושע", כאשר כל סוג של פרסום מזיק למהלך באופן סגולי, הרי שגם באופן המעשי, מן הנתונים האמורים למדים אנו כמה זהירות גדולה היו צריכים לנקוט, נוכל רק לשער איזו מהומה רבתי היה מעורר ספר שכזה אצל השלטונות הרוסיים שבמוקדם או במאוחר היו מתוודעים אליו, שאזי היה עולה הכוונה על כל האישים הקשורים לאותו בית מדרשו של הגר"א הפועל למען א"י, ותוצאות הדבר היו היות אסון הן לאישים הללו והן ליישוב בא"י.

ואמנם ניתן ללמוד מאגרות ששלחו תלמידי הגר"א מא"י, עכ"פ מאלו שנותרו לפליטה כיום, כי ביטויים שונים המלמדים על תקופה של תחילת גאולה וכיו"ב, מופיעים באגרות שנשלחו למערב אירופה ולא למזרחה, הנתונה תחת עיניה של רוסיה.

כמובן, שלמרות הסכנה הגדולה ויחד עם הזהירות הנדרשת, לא נמנעו תלמידי הגר"א לפעול פעולות גדולות בקרב יהדות רוסיה וליטא, כך כיתת רגליו רבי משה מגיד, בנו של רבי הלל ריבלין, ונשא דרשות בקהילות ישראל בעד העליה לא"י, ואף כונה בשם "דורש לציון", (כינוי שגם מופיע במקורות התקופה, בכתביו של רצ"ה לעהרן ובביאוריו של הרד"ל).

כך גם רוזני ווילנא, לצד הזהירות הרבה, המשיכו בפעולותיהם בכל עוז ותעצומות לחזק את הישוב בארץ, ועל אף שנתונים היו מחמת כן בסכנה גדולה, פעלו מתוך מסירות נפש כפשוטה.

כותב זאת רבי נתן נטע ב"ר מנחם מנדל משקלוב, במכתבו ששיגר בעת שהותו בוויילנא לרצ"ה לעהרן:

¹⁶ שם, כרך 6, 178 ע"ב

¹⁷ שם, כרך 10 עמ' 387

¹⁸ שם, כרך 10 עמ' 444

¹⁹ אגרות הפקוא"מ כת"י כרך 6, 56 ע"ב

¹² "בשליחות ירושלים" עמ' 166

¹³ "אגרות הפקידים והאמרכלים" (להלן פקוא"מ) כת"י כרך 8 דף 183 ע"ב.

¹⁴ "אגרות הפקוא"מ" (המודפסות) ח"ב עמ' 80

¹⁵ אגרות הפקוא"מ כת"י, כרך 2, 67 ע"א.

ואמנם בשנת תקצ"ה, כשיוצא רבי שמריהו את ארץ ישראל, הוא נוסע לוורשה בירת פולין, ואכן לא אחר היום ובשנה זו, שנת תקצ"ה, בוטלה הגזירה.

מקור לכך שביטול הגזירה והשגת הרשיון לאיסוף כספים נעשה ע"י רבי שמריהו לוריא, מוצאים אנו בכתביו של רצ"ה לעהרן, המשיב מכתב לרבי שלמה איגר, שכנראה כתב לו קודם בענין ביטול הגזירה שנעשתה בתקצ"ה, מבלי לציין מי פעל זאת, כותב לו רצ"ה לעהרן:

"מה שסתם ולא פירש, נודע לי שהסוחר הנכבד בוורשא שהשתדל הרשיון מן השר פאשקעוויץ, הוא מו"ה שמרי שמערל לוריא"²⁰

יא. ביטול האיסור לקנות בתים בירושלים

באותה שנה, תקצ"ה, מתרחש עוד מאורע רב משמעות בקרב תלמידי הגר"א בירושלים. שלטונו המצרי של מוחמד עלי ובנו אברהים פשה, ביטלו את האיסור לקנות בתים בירושלים.

על ביטולו של האיסור, ישנם מספר מקורות, האחד מהם הוא מכתבו המוזכר לעיל של רבי נתן נטע ברמ"מ משקלוב השווה בוויילא בשנת תקצ"ז, משם כותב לרצ"ה לעהרן:

"רק שזה מקרוב כמו שנה ויותר שהותר לקנות אחוזה בע"ק, (-בעיר קדשנו) וקצת אנשים מכוללנו קנו בתים וחצרות בשוקי בראי ברחוב הנכרים"²²

אך רצ"ה לעהרן שכבר עודכן כנראה ממקומות אחרים, כותב זאת באותה שנה עצמה, ובחודש אב תקצ"ה במכתבו לרבי ישראל משקלוב, טוען מדוע א"כ לא מודיעים לו על התקדמות בקניית המקום עבור ביה"כ "סוכת שלום" האמור להבנות מתרומת אחיו של רצ"ה לעהרן, שהרי הותר הדבר לקנות בתים בירושלים:

"יוספים אנחנו להפליא שלא קבלנו הודעה מקנין בהכ"נ או חצר ובית גדולה לשם בהכ"נ לכוללם בירוש' ת"ו בעד הקדש אהר' אחי וחתני הרבני המופלג שי' הלא נודע לנו מזולתם שיש חירות ורשות עכשיו לקנות בתים בירושלם ת"ו קנין מוחלט מעומק עד רום, וגם קנו אחב"י ממדינת פולין הרבה בתים בירוש' גם בשכונות שלא הי' להם רשות לדור שם מקודם לכן"²³

מספר חודשים קודם, כותב על כך גם רבי אליעזר ברגמן, שעלה לא"י באותה עת מגרמניה והתערה היטב בחיי בני ירושלים כשהוא דבק בעולמם של תלמידי הגר"א, ובמכתב לאחיו בגרמניה, מיום כ"ד אדר תקצ"ה הוא מבשרו:

"ובפרט יש כאן להודיע, שמותר עכשיו לבני עמנו, השם ישמרם ויחיים, לקנות בתים במכירה גמורה לחלוטין לעצמם, כפי שבאמת כבר אירע, שכמה אשכנזים, היינו של פולין (כי האשכנזים של מדינתכם שם, ושל הולאנד, הם עדיין מתי מיספר, ואין בהם בעלי כיסים, מה שאין כן של פולין, שיש בהם בעלי כיסים הרבה, השם ישמרם ויחיים) שקנו להם בתים כן, במכירה גמורה, בא' מקצות העיר, לא רחוק מא' משערי העיר; ושם זול מאד לקנות"²⁴

כך גם במכתב שלאחריו, מכתב מעניין לכשעצמו, כותב רבי אליעזר ברגמן:

"הנוגע בכבודם [-של רוזני וילנא] עתיד ליתן את הדין כי הוא מכפויי טובה לצדיקי' העוסקים לש"ש ומכניסים א"ע כמעט בחשש סכנה... שמים בה' אלוקי ישראל בטחונם שלא יאונה להם כל און וכותבים ושולחין ומתעסקים ומחזיקים יסוד הישוב בכללו... ודאי נסיון גדול הוא אשר א"א להעלות עה"כ"²⁰

י. ביטול הגזירה בפולין

כאמור, גזירת איסור הכספים בפולין, היתה גלולה מרה עבור תלמידי הגר"א בירושלים. אך כפי שרגילים היו בכל גלויותיהם המרות שבאים היו כחבלים בנעימים, ואף בשעה שיש קושי ודחק הרי שלבסוף נחלצים הם מן הצרה, אף כאן בחסדיו הגדולים של הבוחר בציון, המגלגל עולמו ע"י שליחים ומאורעות שונים, ראו לבסוף תלמידי הגר"א את הישועה.

והמאורע מתחיל בשנת תק"ץ, שמונה שנים אחר תפיסתו של רש"ז פלונסקי ואחר הגזירה שבאה בעקבותיה, בשנה זו פרץ מרד גדול בפולין כאשר העם הפולני החל להתקומם כנגד השלטון הרוסי וביקש להסיר מעליו את עולו של הצאר ניקולאי, אחיהם של אלכסנדר הראשון שהספיק למות בינתיים ושל הנסיך קונסטנטיין.

במרד זה תמך כידוע הגאון רבי שלמה איגר, שאף איבד בשל כך את כל רכושו, ונקל לשער שגם תלמידי הגר"א נשאו עיניהם בציפייה לראות כיצד מתפתח הדבר ושמה יבוא שינוי לטובה באם יסולק השלטון הרוסי מפולין.

אך זה לא קרה. הצאר ניקולאי שלח לפולין את אחד מגדולי המצביאים הרוסיים, הגנרל איוון פשקביץ, שהיה עטור ניצחונות, הן במלחמתה של רוסיה כנגד האימפריה העות'מאנית ארבע שנים קודם, שם ניצב בראשות המערכה, הן במלחמותיה של רוסיה נגד צרפת ונגד פרס, שבכולם נחל ניצחונות מזהירים, ואף כאן, בתום שנה של מערכה, הצליח לדכא את המרד ולהחזיר את השלטון הרוסי לשליטה מלאה.

עבור תלמידי הגר"א זו איננה בשורה טובה כלל. הנה, אם היתה תקווה שתסור עולה של רוסיה מפולין, הרי שתקווה זו נכזבה.

אך כאן יש לנו לזכור, כי אם פשקביץ הלזה הינו מראשי הצבא הרוסי, משמע מכיר גם מכיר הוא את ספק התחמושת של הצבא... הלא הוא רבי שמריהו לוריא. ואצל רבי שמריהו, היכרות שכזאת הופכת לקשר יותר הדוק ומשמעותי, שכן לנגד עיניו תמיד טובת אחיו, לשם כך קושר קשרים עם שרים וגנרלים, ויש להניח שהכיר היטב את פשקביץ עוד טרם הצליח לדכא את המרד, וא"כ מעתה, אחר שנחל הצלחה שכזו בפולין, יהיה ניתן אולי לעשות עימו משהו ולדבר אל לבו שייאות להטיל כובד משקלו על ביטול הגזירה...

והנה, בעוד רבי שמריהו שם פניו לא"י, בשנת תקצ"ב, ממנה הצאר הרוסי שליט חדש לפולין... הלא הוא האדון פשקביץ בעצמו, כאות הוקרה והערכה על כך שהצליח לדכא את המרד.

מעתה האור שבקצה המנהרה כבר נראה יותר באופק. ברם רבי שמריהו השווה בא"י אינו יכול לפעול ממרחק פעולות רגישות שכאלו המצריכות לפעול בתבונה ובזהירות רבה, ולשם כך נצרכת נוכחות בשטח.

²⁰ מובא ב"השיבה לירושלים" עמ' 53, המכתב מצוי בספריה הלאומית, וצילומו עימנו.

²¹ אגרות הפקוא"מ כת"י כרך 8 143 ע"ב

²² מובא ב"השיבה לירושלים" עמ' 197

²³ אגרות הפקוא"מ כת"י כרך 6 146 ע"א

²⁴ "ישאו הרים שלום" עמ' 93, מכתביו של רבי אליעזר ברגמן מקורם בגרמנית ובאו בספר זה בתרגום ללה"ק.

ורגיש. אם בימים רגילים נזהרים הם ושוקלים היטב כל העברת מידע לאיזורי השלטון הרוסי, עתה על אחת כמה וכמה. וכי מה יכתבו לר' שמריהו, כי בטל האיסור וכולנו ששים ושמחים בבניינה של ירושלים ובהתקדמות התהליך משאת נפשנו, ועתה, שלח נא כסף עבור המטרה הנשגבה... בוודאי לא יעלה על הדעת לכתוב כן ואף לא קרוב לכך. המכתבים כזכור נפתחים ע"י הבולשת הרוסית. גם מכתבים שמועברים שלא ע"י הדואר כי אם ע"י שליח מיד ליד, כפי שעשו במקרים אחרים, עדיין אין ערובה לבל ייתפס השליח באחד ממעברי הגבולות או כיו"ב ויבדקו חפציו ומסמכיו. הסיכון אפוא גדול הוא, לא די שיכול לשבש את כל תהליך השתדלנות לביטול איסור גיוס הכספים בפולין, הוא יסכן את רבי שמריהו באופן אישי, מי יכול לסמוך על מצב רוחו של שליח רוסי כזה או אחר, שהיום הוא ידיד של ר' שמריהו, ומחר משהו בעיניו לא יראה כשורה בפעולותיו, ויבאש הוא בעיניו.

ולא. זו לא השערה בעלמא. החשש הזה אירע בשלב מסוים. כעשר שנים לאחר מכן, כשרבי אריה נאמן, גזברו המסור של כולל הפרושים, זקוק לסיוע מסוים מן השלטונות הרוסיים בעד היישוב, הוא שולח מכתב לרצ"ה לעהרן ומבקשו כי יכתוב מכתב לר' שמריהו בוורשה, דבר שר' אריה כנראה נזהר לעשות בעצמו ולשלוח את הבקשה מא"י ישיר למען מגוריו של ר' שמריהו, אך רצ"ה לעהרן משיבו במכתבו מט"ו חשון תר"ה:

"שכמבוקשו כתבתי להנגיד הרבני מו"ה שמרי' לורי' בווארשא שישתדל תשח"ח מן השר לקונסול רוסיא ושלחתי האג' אבי דואר לווארשא והיום נתודע לי שאיננו דר עוד בווארשא כי נבאש אצל השר פאשקעוויטץ ועקר דירתו משם לעיר (הנקודות במקור) בגוברניא (-מחוז) מאהילוב ובכן לא בא מכתבי לידו, וצר לי גם על מכתבים אחרים שהיו מעה"ק ת"ו לשלוח אליו, וכפי זה לא באו לידו כלל" 27.

הבריחה הזו מפשקביץ איננה סוף פסוק ביחסיהם, כנראה שרבי שמריהו גייס מלוא יכולותיו הדיפלומטיות ובשלב מסוים חזר ל'ידידותו' עם פשקביץ, ובחתונת בנו של פשקביץ בעיר הומל בשנת תרי"א, אנו מוצאים שוב את רבי שמריהו בשטח, עת נפגש יחד עם עוד רבנים עם הצאר ניקולאי שהופיע בחתונה, לפגישה חשובה בעד יהדות רוסיה 28.

עכ"פ הדבר מלמד כי לא ניתן לסמוך על ידידות מעין זו וא"א לצפות מה יתפתח, וא"כ הבעיה עומדת בעינה ומטרידה בוודאי במידה רבה את חותנו של ר' שמריהו, רבי הלל ריבלין, כיצד מעבירים את המידע החשוב לחתנו רבי שמריהו מבלי שחלילה יבולע לו ומבלי שיבולע ליישוב כולו.

בעיה נוספת שבוודאי מטרידה את רבי הלל, זו ההתחייבות שלו עצמו לשלטון הרוסי לחזור לרוסיה ולא להישאר בארץ ישראל, התחייבות עליה חתם בשהותו האחרונה ברוסיה טרם קיבל אשרת יציאה מהמדינה. שכן אחת הדרכים להערים על השלטון הרוסי ולקבל את אישורו לצאת לא"י, היתה הגשת בקשה ל'עליה לרגל' ולא עליה לשם השתקעות בארץ, דבר שהשלטון לא יכל למנוע ולהפלות באופן רשמי בין יהודים לנוצרים בנושא זה 29.

"בפרט כשתבוא אחוזת אנשים ממדינה א', כמו שרבים, בן פורת יוסף בן פורת עלי עין, כמוהם באים מפולין וערי המערב, שיוכלו להתיישב בטוב בכמה וכמה מקומות - עכשיו, בע"ה, על פי חוקי השר, שנתן רשות אפילו לקנות בתים לחלוטין בכל מקום נרצה..."

אומנם באלה הימים כבר נגמר מעשה הקנין, שקנו יהודים בתים כאן עיר הקודש, תובב"א, סמוך לשער העיר א', רחוק מיהודים כרביעית שעה ויותר, ועל כל פנים בתוך העיר וחומותיה, ויש בצד ההוא שוק א' מיוחד, חוץ מהשוק הגדול שבאמצע העיר - וקנו חצרות מיוחדות, כל א' בכמה חדרים... ולולי היה ביניהם מלמד הגון לבני ביתי, בן פורת יוסף בן פורת עלי עין (כי אי אפשר לי להטריח על בניי, לילך ולשוב כל יום משם לתוך העיר, למלמד שלהם, וכן בני ביתי לענייני שאר דברים הניצרכים), הייתי קונה גם כן ביניהם אז (קודם שבאת לי השמועה לא טובה מאבדת ממוננו). כידוע מצווה גדולה היא לקנות בית בארץ הקודש, וכל שכן בעיר הקודש העליזה שלכאן, תובב"א. על כל פנים דתי המלך של עכשיו הם טובים מאוד לבני עמנו, בעה"י, עד שאינו מדרך גוזמה לומר, שכבר הגיע בחסד עליון אתחלתא דגאולה העתידה, בב"א. ויש להפליא הרבה על כל יושבי הארץ קודם לזמן הזה, מבני עליה הי"ו, איך סבלו כמה וכמה ייסורים, שאי אפשר להציעם פה, מחביבות ארץ הקודש, תובב"א, והכול באהבה ובשמחה, בהינחמם את עצמם במה שהם על כל פנים בארץ הקודש, תובב"א" 25.

על השינוי שחל בשנות שלטונו של מוחמד עלי, כותב ג"כ ר' אריה נאמן, מזכיר כולל הפרושים, במכתב משנת ת"ר:

"וגם אז ניתן כל אה"ק וסוריא תחת מלך מצרים והנהגתו הי' בדעתו כמו ערי איראפי ועשה משפטים עם בני דודינו ונתן רשות להקאנזולעת (-קונסולים) מכל המלכים שישבו פה עה"ק, והוקל מעלינו עול הגלות מעט ומאז נתן רשות לאב"י שיבנו ויקחו קרקעות וזכינו לבנין החורבה ושאר בנינים, ואחרון חביב בבהכ"נ שהניחו לנו אבתינו מקום להתגדר לפאר ולרומם בית אלוקינו ופאר בנינו מפורסם בכל העולם בנין הראשון בירושלם, וראינו בזה הבנין התערותא דלעילא ובונה ירושלים ה' לשון הוזהר 26.

יב. כיצד מעבירים את המידע לרבי שמריהו לוריא

המצב החדש בירושלים, ביטולו של האיסור והאפשרות סוף-סוף לקנות בתים בירושלים, מתרחש כאמור בשנת תקצ"ה, מעט אחר שרבי שמריהו לוריא עוזב את הארץ. בעיה לא פשוטה שבוודאי ניצבה בפני תלמידי הגר"א, היא השאלה כיצד מעבירים את המידע לרבי שמריהו. מעבר לבשורה הטובה, שיש מקום רב לכך שבאה היא בעקבות פעולתו של ר' שמריהו ובשל פגישתו עם אברהם פאשה טרם עזיבתו את הארץ, הרי שגם צריכים הם סיוע ממוני וזקוקים אפוא בדחיפות את עזרתו.

באותה העת כזכור, פניו של רבי שמריהו אל וורשה, יתכן וכבר פועל לביטול הגזירה ויתכן שעדיין לא התחיל, כך או כך, המצב סבוך

29 אשרת היציאה המדוברת, הינה משנת תקצ"ב, ויש שביקשו לנופף בכך כי ר' הלל לא עלה בראשית העלייה לא"י, אולם אין באשרה זו סתירה למסורת שהיתה מקובלת שנות דור בקרב כל צאצאי הפרושים, שר' הלל היה מראשי העולים בשנת תקס"ט-תק"ע, שכן הובא ב"חזון ציון" (עמ' 73) שר' הלל יצא פעמיים לחו"ל, וא"כ החומר הנמצא הינו מששב מאחת מנסיעותיו. דבר עלייתו של ר' הלל בראשית שנות העליה, אינו מופיע רק

25 שם עמ' 97-98 המכתב ללא תאריך, אך כפי שמציין המו"ל, סדר הדברים מורה שנכתב באותה עת אחר המכתב הקודם.

26 "פנקס ירושלים" לר' פנחס גרייבסקי חוב' א.

27 אגרות הפקוא"מ כרך 11 עמ' 12

28 "זכרון יעקב" לרבי יעקב ליפשיץ (מזכירו של ר' יצחק אלחנן מקובנא) ח"א עמ' 12

ומה באשר להעברת המידע על קניית הבתים בירושלים. ובכן, אחר שכותב ר' הלל כמה וכמה עניינים אחרים, לקראת סוף המכתב הוא כותב זאת כדבר שנראה יותר כהצעה עסקית ומשתלמת, שאם תרצה כמובן, יכול אתה חתני היקר לעשות זאת ולקנות פה 'בהזמנות' איזה חצר טובה... כשבתוך הדברים מוסר לו, כי כבר יש אנשים המוכנים ומחכים לבוא ולגור שם, וצריך להתחיל תיכף עם עשרה שילכו יחדיו... "ואם יהיה ה' בעזרו ויצליח עוד בעסקי לדעתי ראוי לקנות פה איזה חצר טוב אף ברחוב הרחוקים מרחוב היהודים, כי לפי הנראה כעת אפשר לקנות בשם חצר טוב עם איזה בתים טובים ומים לא יפסקו משנה לשנה בזול היינו ערך 5000

גראש' ויש הרבה אנשים שרוצים לקנות בשם בתים וחצרות רק כל א' ממתין על חברו כי כל זמן שלא יהיו דרים שם ביחד עכ"פ עשרה בע"ב שתהי' להם מנין בקביעות וודאי קשה לדור שם, ולכן יודיעני ידידי כאשר יהי' ה' עמדי כאשר היה עם לבבו בהיותו פה לקנות איזה חצר, וכעת מחמת שהגויים נצרכים הרבה למעות לקנות תמורתם לאנשי חיל מוכרים בזול כן נשמע ברור ובוודאי במשך הזמן יתוספו שמה דיורים לאחינו ב"י כי ברחוב היהודים כעת כמעט אין להשיג דירה כ"א ביוקר גדול ומים מכזבים".

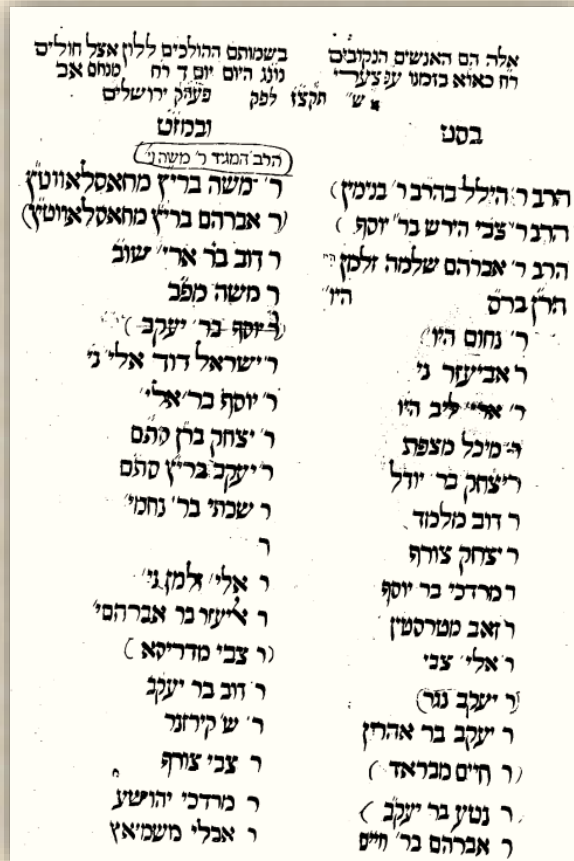
ואולי במילים אחרות... צריך להזדרז לשלוח כסף, כי להוי ידוע שעתה ניתן לקנות בתים בירושלים, אין כבר את האיסור שהיה עד לא מכבר, ב"ה שזכינו כי מה שלא היה עד עתה, עכשיו אפשרי, זו השעה וזו ההזדמנות לבניינה של ירושלים ע"י שנייב את האזור המדובר. אזור, בו כאמור לעיל, התגורר ר' שמריה רק שנה קודם, ואף סייע לאחרים לשכור בתים במקום.

כמובן שלא נוכל לקבוע מסמרות בפענוח המכתב, אך כאמור, התייחסות למכתב זה בלא כל רקע מאורעות התקופה שהתרחשו באותה העת ממש, בוודאי לוקה בחסר. מאידך, דומה, כי הנתונים האמורים, הזהירות מעינם הבולשת של השלטון הרוסי העולה מתוך כתבי התקופה, פעולותיו של רבי שמריהו לוריא הן בא"י והן בפולין, יש בהן יותר מכדי הסתברות, כי מחמת הצר הצורך הרוסי, נכתבו הדברים בסגנון זה. אדהכי והכי, זכינו להביט מעט על גבורת נפשם של תלמידי הגר"א, על מסירותם העצומה לארץ אלוקינו ולעיר נחלתו, אליה נתנו נפשם, לכוננה ולהניח אבני יסודה, כשתקוותם הגדולה הלא היא תקוותנו אנו, כי תחזור השכינה לציון מהרה.

מחומר המסמכים העוסקים בהתחייבותו זו לשוב לרוסיה, שצילומם הגיע לידנו בעבר, ואשר נסתייענו בתרגומו של ידידנו הרב יעקב ברוידא שליט"א, עולה אכן חומרת ההקפדה של השלטון הרוסי, המזהיר כי עליו לידע שאם לא ישוב לרוסיה כנדרש צפוי הוא לעונש, וכן מופיעים בו חתימותיהם של ערבים, שנדרשו להיות בעלי נכסים בדווקא, המצהירים בחתימתם כי הם ערבים לכך שיחזור בזמן לרוסיה בוודאות. מכל אלו ניתן להבין שבוודאי חשש גם ר' הלל שכל מידע על קיומו בארץ יעורר דוברים מרבים, ואף עלול לסכן גם את ר' שמריהו, שיכול להידרש לטענה מדוע מפר חמיו את החוק ואת הצהרתו לרוסיה ברגל גסה ואינו שב חזרה.

נראה, כי יש בדברים הללו לתת מענה והסבר למכתב שאכן כתב באותם ימים, ר' הלל לחתנו ר' שמריהו,³⁰ שתאריכו כ"ה טבת תקצ"ה, שכן אי ידיעת כל הרקע סביב, עלולה להתמיה את הקורא, בשל משפטים מסוימים שכותב, כאשר מלבד זאת שפותח ומתאונן על מצב בריאותו, ולאחר מכן על מצבו הכספי שאינו בטוב, ולכן מבקש שימכרו נכסים השייכים לו בשקלוב, הוא אף מוסיף כי "נראה בעליל שמה' המסבב כל הסיבות נעשה זאת להביאני הלום שלא לרצוני כידוע לכל רק בעבותות אהבה נמשכתי לפה לעת זקנותי ולהשאיר אותנו פה גלמודים ותשושי כח". נראה כי הסיבה לכך, היא, כי במילים אחרות משמיע ר' הלל: לידיעתכם שם ברוסיה המאיימת עלי בעונש ואשר הערבים שחתמו לי מסתכנים ברכושם ואף חתני עלול להסתבך מכך... דעו, כי אינני חלילה מפר את התחייבותי לרוסיה הגדולה, פשוט אינני בריא, אדם תש וחלוש הנני, בכלל לא רציתי זאת, אני נמצא כאן בניגוד לרצוני בכלל.

דברים אלו מקבלים אישוש, ממסמך המופיע בפנקס "חברת בקור חולים", משנת תקצ"ז, המסמך הראשון, הידוע עכ"פ, מחברה זו, אשר יתכן כי רק אז הוקמה, ואשר ברבות השנים התפתחה לכדי הקמת בית החולים "ביקור חולים", אך בשנים הללו, היה זה התארגנות לסייע לחולים ותשושים ע"י עזרה פיזית בביתם, כולל להישאר ללום עימם בלילה בכדי לעוזרם ולסעדם. ובראש רשימת המתנדבים לדבר, מופיע ר' הלל. כאמור, מדובר שנתיים אחר כתיבת המכתב, והנה פלאי פלאים, ר' הלל התשוש והחלוש נעשה לבריא וגיבור שהוא עצמו הולך לסייע בבתיים של חולים ודוויים.

ומהר"ר סעדי ז"ל (נפטר ש' תקע"ג) ומהר"ר הלל ריבלין ז"ל (נפטר בש' תקצ"ט) ומהר"ר נתן נטע בהגרמ"מ ז"ל (נפטר בש' תר"ז). בבואם בשנת תקע"ב לא מצאו בירושלים אלא תשע נפשות וכו'. וכנהה בעוד מקורות. על שאלותיהם של המעוררים יש בידנו להשיב, ואכמ"ל.

³⁰ שפורסם במאסף "ציון", ה', תרצ"ד ע"י ר' אליעזר ריבלין.

ב"חזון ציון" אלא גם בכתביהם של ההיסטוריונים רא"מ לונץ (בלוח א"י ג'תרע"ה עמ' 197 וב"ירושלים" י"ג עמ' 226-225) ור"פ גרייבסקי ועוד. כך גם ג"כ בעיתון "הצפירה" מתאריך י"א אייר תרמ"ט, תיאור על התחלת היישוב במאמר הנקרא "חזון ציון", וכך נאמר שם: "תולדות התחלת ישוב בני עמנו, וביחוד עדת האשכנזים בארץ קדשנו, מכוסות בערפל, ואך זעיר שם זעיר שם צנומות ודלות ידיעותינו עד בוא תלמידי הגר"א ז"ל אשר המה היו ראשי מיסדי היישוב האשכנזים בירושלים בסוף המאה החולפת, ה"ה הגאונים המפורסמים מהר"ר מנחם מענדל ז"ל משקלאב (נפטר בשנת תקפ"ז)